

УДК 528.9/Кубань

А. М. Авраменко

*к. і. н., керівник науково-дослідного центру
Краснодарської крайової громадської організації
«Співдружність Кубань – Україна»,
член Наукового товариства ім. Шевченка*

КОЗАЦТВО В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЯХ

Статтю присвячено проблемі представлення історії козацтва (як українського, так і російського) в довідкових, зокрема в енциклопедичних, виданнях у пострадянський період.

Ключові слова: українське козацтво, регіональні енциклопедії, козацька енциклопедія.

The article deals with the history of the Ukrainian and Russian Cossacks in the encyclopaedical issues of post-Soviet time.

Key words: Ukrainian Cossacks, regional Encyclopedia, encyclopedia of Cossacks.

Серед популярних тем, які стали об'єктом енциклопедистики в пострадянський період, помітне місце займає історія козацтва, як російського, так і українського. У царській Росії вивчення історії козацтва або не заохочувалося, або спотворювалося на догоду самодержавству. У радянський час було спотворення іншого роду: робився акцент на участі козацтва у повстаннях, найбільші з яких отримали в СРСР статус «селянських війн». Події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького трактувалися саме так лише до 1654 р., а події всіх наступних років розглядалися як російсько-польська війна 1654–1667 рр., де українські козаки або допомагали російським воеводам закріпити Україну за Росією, або як зрадники намагалися цьому перешкодити. Така антинаукова концепція мала на меті довести прогресивність мнимого «возз'єднання України з Росією». Інші сюжети історії козацтва вивчалися фрагментарно, наприклад, участь козаків у географічних відкриттях (фактично йшлося про приєднання Сибіру і Далекого Сходу до Росії), роль козаків у боротьбі проти французького імператора Наполеона I, участь козацтва у громадянській війні 1918–1922 рр. (в останньому випадку підкреслювалася реакційна роль «білокозацтва» і замовчувалися злочини більшовицького режиму, які змусили козаків піднятися на боротьбу). Такий вибірковий підхід не дозволяв об'єктивно показати історію козацтва в радянських енциклопедіях, незважаючи на окремі досягнення.

Розпад СРСР і крах комуністичного диктату призвели до появи низки публікацій з історії козацтва, багато з яких носить емоційний, дилетантський характер. Не дивно, що історичні оцінки козацтва досі вкрай суперечливі: в деяких публікаціях козацтво ідеалізують, козаків показують суперменами, носіями унікальних бойових мистецтв та виключної духовності, з іншого боку, є автори, що зображують козаків розбійниками, головорізами, катами революції, царськими опричниками, учасниками геноциду кавказьких народів під час Кавказької війни 1817–1864 рр. Не менша розбіжність думок стосується етнічної природи козацтва – від визнання козаків окремим народом, до твердження, що козаки – найбільш активна (пасіонарна) частина і ядро українського народу. Існування сотень козацьких організацій у Росії, Україні та інших державах, які часто не визнають одна одну, робить необхідним створення фундаментальних наукових праць з історії козацтва, зокрема й енциклопедій.

Перший досвід такої енциклопедії був невдалий. У США козаки-емігранти (переважно донці) під керівництвом Г. В. Губарьова та А. І. Скрилова створили «Козачий словник-до-

відник» у 3-х книгах (видані в 1966–1969 рр. у Клівленді, штат Огайо, і Сан Ансельмо, штат Каліфорнія) [20]. Не маючи доступу до архівів та бібліотек СРСР, автори використовували лише деякі джерела, у тому числі власні спогади. Звідси численні прогалини і помилки в цьому виданні. Але в 1992 р. цей словник-довідник був перевиданий у Москві накладом 75 000 примірників і швидко став популярним через брак інших козачих енциклопедій. І, відповідно, численні помилки цього «словника-довідника» стали переходити в наукові видання. У гонитві за комерційним успіхом московське видавництво «Вече» у 2009 р. перевидало цю працю, безпідставно перейменувавши її на енциклопедію [48].

Набагато вищий науковий рівень «Енциклопедії українознавства», виданої вченими української діаспори в 1949–1984 рр. під керівництвом професора В. Кубійовича, лише деякою мірою висвітлює історію козацтва. Окремі козацькі війська (наприклад, Азовське, Бузьке, Катеринославське, Новоросійське) у той час були майже не вивченими, а інші представлені вкрай стисло. «Радянська енциклопедія історії України», видана в Києві в 1969–1972 рр. у відповідь так званим «буржуазним націоналістам», мала численні прогалини і спотворення, і явно не могла бути зводом сучасних довідкових відомостей з історії козацтва.

Зникнення цензури в пострадянських державах привело до появи багатьох видань, які претендують на науковість, і навіть називаються енциклопедіями, але фактично не відповідають науковим вимогам. Як приклад, можна назвати псевдоенциклопедію – «Энциклопедический словарь по истории Кубани с древнейших времен до октября 1917 года», складений під керівництвом професора Б. О. Трьохбратова (1997) [45]. У рецензії на цю книгу подано великий перелік помилок, недопустимих в енциклопедіях [1], але упорядник навіть одержав за неї крайову премію. На жаль, з кожним роком зростає кількість «енциклопедій», що переказують чужі тексти для масового читача. Вони не підвищують рівень наукового знання, а лише засмічують інформаційний простір.

Ідея створення енциклопедії історії козацтва виникла спочатку в Москві (1990 р.) [43; 34], а після розпаду СРСР – і в українських наукових центрах. Втім, у Москві ініціаторами були не академічні або університетські вчені, як можна було очікувати, а ентузіасти козачого громадського руху – А. П. Федотов, В. Д. Батирєв, В. Г. Кухтін та ін. – люди достойні, але вони не мають відповідної фахової підготовки. Вони звернулися до істориків Ростова-на-Дону, Краснодару, Оренбурга та інших козацьких центрів з пропозицією увійти до складу авторського колективу. У 1992 р. була створена науково-редакційна рада «Козачої енциклопедії», яка вирішила опублікувати спочатку однотомний варіант, а потім приступити до роботи над п'ятитомною козачою енциклопедією. Але вже пробне видання «Казачья сотня» [21] виявило дилетантизм укладачів та деяких авторів: у текстах багато спірної, неперевіреної інформації, розміщено портрети історичних діячів без вказівки на джерело, з чого читач може зробити помилковий висновок про існування прижиттєвого художнього портрета К. Булавина, або скульптурного портрета С. Дежньова.

Навіть передання авторських текстів для редагування в Інститут військової історії не врятувало справу – перше видання книги «Казачество: Энциклопедия» (2003) [18] викликало справедливую критику рецензентів [43]. Намагаючись охопити все козацтво, включаючи українське, упорядники енциклопедії не вважали за потрібне залучити до роботи українських учених. Певною мірою причиною було упереджене ставлення до наукових видань сучасної української науки, яка часто сприймається в Росії як націоналістична, ворожа і повна фальсифікацій. Тому через відсутність кращого автори московської енциклопедії часто відтворювали давно застарілі упереджені тексти російських дореволюційних вчених – апологетів імперської Росії. Багато аспектів історії українського козацтва тут навіть не згадується. Московські редактори довільно спотворювали тексти авторів до невпізнання, а в кінці книги дали загальний перелік тих, хто «брав участь». Таке розпливчате формулювання грубо порушує авторське право і не дозволяє встановити, хто саме писав ту чи іншу статтю. (Водночас зазначу, що так само порушенням авторського права є непродумана інновація, згідно

з якою в бібліографічному описі вказується прізвище тільки першого автора, потім назва публікації і тільки після цього – перелік усіх співавторів. У результаті багато читачів приписують публікацію лише першому співавторові, не помічаючи інших). Друге видання цієї енциклопедії (2008) [19] лише частково усунуло ці недоліки, але додало нові.

Важливим доповненням до неї можна вважати солідне науково-довідкове видання «Российское казачество» [31], підготовлене на більш високому науковому рівні фахівцями з історії козацтва з різних регіонів Росії під керівництвом Т. В. Таболіної. Ця книга присвячена переважно проблемам сучасного козацтва, самоорганізації козаків та державній політиці в цій галузі, але тут розглядається також виникнення козацтва, створення козацьких військ, роль козаків в освоєнні нових територій, героїчні і трагічні сторінки історії в революціях і війнах ХХ – початку ХХІ ст.

Ростовський історик В.П.Трут і Г.М.Курков з Єйська (Краснодарський край) видали в Москві науково-популярну «Военную энциклопедию казачества» (2009) [36]. Але дуже прикро, що книгу надрукували видавництва «Эксмо» та «Яуза», які недбало оформлюють свою продукцію і нерідко спотворюють тексти задля комерційного успіху. В анотації до книги стверджується, що тут міститься «вичерпно повна інформація про участь козаків у всіх війнах Московського царства, Російської імперії і СРСР – від легендарних походів запорожців до Великої Вітчизняної». Насправді ця інформація не тільки не невичерпна, але, як правило, надмірно коротка, не позбавлена суттєвих прогалин, неточностей і помилок. До того ж, тут немає історичних карт і яких-небудь ілюстрацій. Тому енциклопедія потребує серйозного доопрацювання.

Ініціатива Москви стала стимулом для появи регіональних енциклопедій з історії козацтва, з яких найбільше відношення до історії українського козацтва мають кубанські та донські видання. Через десятиріччя після виходу згаданого вище невдалого «Энциклопедического словаря по истории Кубани с древнейших времен до октября 1917 года» в Краснодарі був виданий «Военный лексикон кубанских казаков» енциклопедичного типу, підготовлений Б. Є. Фроловим – науковим співробітником Краснодарського історико-археологічного музею-заповідника імені Е.Д.Феліцина [8]. Через невеликий наклад книга мало відома навіть серед фахівців. Але незабаром з'явилися дві місцеві енциклопедії – «Кубановедение» і «Энциклопедия кубанского казачества» [25; 49], підготовлені під керівництвом професора В.М.Ратушняка, куди увійшли і статті Б.Є.Фролова. Обидві книги мають не академічний, а науково-популярний характер: у них немає списків літератури, багато статей занадто короткі. Але деякі з них стали справжнім відкриттям для істориків. Наприклад, в «Энциклопедии кубанского казачества» є стаття Б.Є.Фролова «Береговой казачий полк Кубанского казачьего войска», про який досі майже нічого не було відомо. У книзі є 8 кольорових історичних мап (автор – А.Авраменко). Але через упереджене ставлення до української тематики, яке десятиріччями культивується на Кубані, укладачі енциклопедії штучно скоротили ці сюжети до мінімуму.

Не виправдала очікувань «Большая кубанская энциклопедия», задумана в 6 томах [6]. Укладачі підхопили ідею, висловлену професором В.К.Чумаченком, але зіпсували її до невпізнання у гонитві за комерційним успіхом. У результаті вийшов тільки перший том, присвячений біографіям, де укладачі примудрилися пропустити чимало важливих в історії регіону представників чорноморського та кубанського козацтва, проте надрукували низку біографій, без яких цілком можна було обійтися, але фігуранти цих підчищених біографій добре заплатили за публікації, і вони були надруковані, що дуже здивувало представників правоохоронних органів, які знають те, що залишилося «за кадром».

Незважаючи на зростаючі несприятливі умови для наукової роботи в університетах сучасної Росії, основним центром дослідження історії козацтва на Кубані залишається кафедра дореволюційної вітчизняної історії Кубанського університету (завідувач – проф. В.М.Ратушняк), але найбільшим фахівцем з історії чорноморського та кубанського козацтва

є Б. Є. Фролов. В останні роки з ним плідно співпрацює професор Кубанського університету О.В.Матвеев. Українські аспекти історії місцевого козацтва (переважно в галузі духовної культури і особливо художньої літератури) досліджує проф. В.К.Чумаченко. Однак інші автори воліють не акцентувати увагу на цих аспектах через політичну кон'юнктуру.

«Донская казачья энциклопедия», що була задумана ростовським письменником, істориком і краєзнавцем В.С.Сидоровим у 10 томах, залишилася незавершеною через трагічну загибель автора – було видано лише перший том [32]. На жаль, послідовників у нього не знайшлося, і перспективи цієї енциклопедії не відомі. Певним доповненням є лише енциклопедія, присвячена столиці донського козацтва – Новочеркаську [26], а також статті з історії козацтва в ростовській «Энциклопедии культур народов Юга России» [50].

Фрагментарна інформація з історії козацтва Дону, Поволжя, Північного Кавказу і Центрально-Чорноземних областей Росії зустрічається в низці регіональних енциклопедій, для яких ця тематика не є основною [9; 5; 22; 4; 42; 46; 10]. Якщо кубанське або донське козацтво досліджують в адміністративних центрах колишніх козацьких областей, де є і наукові кадри, і підтримка місцевої влади, то терське козацтво в сучасній Росії зазнало страшного удару під час двох воєн у Чечні. Не маючи захисту від держави, вціліле козацьке населення змушене було тікати, і підготовка енциклопедії з історії терського козацтва зараз практично неможлива. У Владикавказі ця тематика давно не актуальна, в Ставрополі і П'ятигорську вивчають лише деякі аспекти історії Кавказького лінійного козацького війська (майже не торкаючись його терської частини), в Армавірі працює кілька вчених, що втекли з Грозного (С. О. Голованова, Н.М.Велика та ін.). Але поки що немає інформації про їх наміри створити енциклопедію терського або кавказького лінійного козацтва.

Від XVI ст. козацькі війська і спільноти на схід від Волги формувалися на величезній території аж до Тихого океану. Тому інформація про них також розсіяна в різних новітніх російських регіональних виданнях, серед яких варто відзначити двічі видану «Уральскую историческую энциклопедию» [39]. Тепер вона є і у відкритому доступі в Інтернеті (<http://www.ural.ru/spec/ency>). На відміну від друкованого видання, електронна версія «Уральской исторической энциклопедии» періодично поповнюється новими матеріалами. Крім того, інформацію про участь оренбурзького і уральського козацтва в подіях Громадянської війни в регіоні можна знайти в спеціальній енциклопедії [11]. Інформація про козацтво в «Уральской исторической энциклопедии» подано вкрай стисло. Так, у статті «Казачья станица» (автор – Л.Й.Футорянський) подано лише два коротких тлумачення з посиланням на одне джерело. Для порівняння: в «Енциклопедії історії України» надано 11 тлумачень поняття [3]. І причина тут зовсім не у відсутності ерудиції – оренбурзький професор Л.Й.Футорянський давно відомий як один з найавторитетніших у Росії фахівців з історії козацтва, керівник науково-дослідного Інституту історії Південного Уралу і козацтва Росії. Ймовірно, такими були заздалегідь обумовлені рамки статті.

Однак у сукупності інформація регіональних енциклопедій інколи дуже суттєво доповнює столичні загальноросійські видання. Місцеві історики та краєзнавці мають можливість особисто обстежити досліджувані об'єкти, що знаходяться за тисячі кілометрів від Москви, десятиріччями вивчають в обласних і республіканських архівах документи, на які відряджений зі столиці історик може витратити не більше місяця. Так, завдяки забайкальському краєзнавцю Е.В.Дьоміну стало відомо, де і коли помер український гетьман Д. Многогрішний [12], краснодарські дослідники встановили, що адміністративно-територіальний устрій Кубанського козацького війська був набагато складнішим, ніж це уявлялося раніше (див. мапи в додатку до книги: 28). З цілковитою впевненістю можна віднести до числа козацьких енциклопедій новітню книгу «Военная история башкир» [7], оскільки башкирські полки з кінця XVIII ст. мали статус козацьких, а частина башкирів входила до складу Оренбурзького козацького війська.

Враховуючи величезну роль козацтва в історії Сибіру, можна було очікувати, що ця тема-

тика буде широко представлена в тритомній «Исторической энциклопедии Сибири» [17]. Але дивують очевидні диспропорції: укладачі обмежилися мінімальними довідками про Амурське, Забайкальське, Уссурійське козацькі війська, про енісейське козацтво, проте навіть не згадуються бурятські козаки, немає статті про Якутський козацький полк, що контролював величезну територію Північно-Східної Азії. Читач не дізнається, в якому місті був центр управління Уссурійським козацьким військом. Водночас стаття «Джаз в Сибири» за обсягом значно більша, ніж статті про будь-яке із згаданих вище козацьких військ. Більш докладна узагальнююча стаття «Казачество Азиатской России» [17, т. 2:8–13], хоча і вона не відповідає на багато питань. На цьому тлі дивно, що статті «Евреи» і «Еврейская автономная область» займають набагато більше місця [17, т. 1:514–524]. Після такого порівняння читач має право сумніватися, хто ж зробив більший внесок у приєднання до Росії Сибіру і Далекого Сходу, і хто охороняв там величезні території в XVII – на початку XX ст. Ще більше претензій викликають обласні сибірські енциклопедії, виконані менш професійно [14; 51]. Оригінальна і єдина енциклопедія, видана в Росії українською мовою – «Зелений клин (український Далекий Схід)» В.А.Чорномаза [15], містить лише одну статтю про козацтво Далекого Сходу. Очевидно, настав час підготувати спеціальну енциклопедію з історії козацтва Азіатської Росії.

Деяку інформацію з історії козацтва містять енциклопедії, присвячені окремим містам, особливо колишнім адміністративним центрам козацьких військ або городових полків [13; 26; 27; 47; 16]. Але в цілому сукупність російських енциклопедій, що мають відношення до історії козацтва, не дає достатньо повної науково достовірної інформації довідкового характеру: навіть у найкращих за якістю енциклопедіях багато статей не дороблені, містять помилки і мають прогалини. Великим недоліком є відсутність повноцінних карт, що показують історію козацтва в динаміці, схем битв, планів фортець, міст і найбільших станиць. Потрібні також кольорові ілюстрації, що показують козацькі однострої, прапори, портрети і т. д. Така робота вимагає не тільки чималого фінансування, а й вироблення єдиної концепції, координації роботи, обміну досвідом, для чого потрібен науково-методичний центр. Безсумнівно також, що повноцінну енциклопедію з історії козацтва російські вчені не зможуть створити без співпраці з українськими колегами.

Деякі прогалини намагаються закрити електронні енциклопедії, серед яких можна назвати відому «Вікіпедію», а також низку спеціалізованих сайтів. Наприклад, на сайті «Иркипедия», заявленому як «Енциклопедію-хрестоматію Іркутської області та Байкалу», можна знайти цікаві статті «Иркутские казаки (XIX – начало XX)» та «История Иркутского казачьего войска» (http://irkipedia.ru/content/irkutskie_kazaki), чомусь відсутні в академічній «Исторической энциклопедии Сибири». Однак електронні енциклопедії мають суттєві мінуси: вони часом некритично використовують джерела, бібліографічно неправильно описують наукову літературу, багато текстів написано некваліфіковано, автори часто-густо довільно перекручують факти. Кожна стаття повинна бути підписана, бо вона висловлює чийсь концепцію, до того ж, критика таких статей має бути адресною. Нарешті, є проблема, на яку зазвичай не звертають увагу. Якщо автор процитував текст електронної енциклопедії і вказав дату звернення до тексту, а його опонент через деякий час звертається до того ж джерела і бачить змінений текст, то як знайти саме ту версію, на яку було зроблено посилання?

Інакше створювалися козацькі енциклопедії в Україні. Якщо багато росіян сприймають козацтво як маргінальне явище, то для українців приналежність до козацтва – предмет національної гордості. Відповідно, дослідження з історії козацтва належать до пріоритетної наукової тематики. Тому в 1998 р. було створено Науково-дослідний інститут козацтва з відділеннями у Києві та Запоріжжі (згодом його відділення з'явилися і в інших містах), про що в Росії навіть мріяти не доводиться. Ще в 2000 р. в Донецьку з'явилася невелика книжечка «Мала енциклопедія козацтва» (108 с.), але її зараз не згадують тому, що незабаром була видана набагато більша за обсягом і ширша за тематикою книга «Українське козацтво: Мала енциклопедія» [37]. Цей колективний твір був підготовлений переважно співробітниками

Запорізького відділення Науково-дослідного інституту козацтва (дивно, що не брало участі Київське відділення цього інституту) і викладачами місцевих університетів. У книзі є 79 мап, які в сукупності можна вважати основою для створення майбутнього атласу історії українського козацтва, але вони переважно статичні, а не динамічні. Перший досвід складання подібної енциклопедії обов'язково передбачає певні недоліки та інформаційні прогалини, на що звертали увагу рецензенти [2; 40]. Але навіть у такому варіанті українська енциклопедія виявилася набагато більше науковою, ніж московська. Керівники авторського колективу, на чолі з доктором історичних наук Ф. Г. Турченко, врахували критику. В другому виданні [38] багато недоліків було усунуто, збільшився обсяг книги та кількість мап, хоча багато чого ще належить удосконалювати. Так, як і раніше, слабо написані статті, присвячені донському і кубанському козацтву, де українці становили великий відсоток.

Але паралельно активізувалися любителі історії, серед яких є досить амбітні автори. Наприклад, журналіст і письменник Б. Сушинський, що іменує себе академіком, гетьманом Всеукраїнського Реєстрового козацтва, генералом козацтва (генералом армії!) і навіть князем (!), видав «Всесвітню енциклопедію козацтва» [35], яку фахівці не сприймають як наукове видання. За ступенем амбітності Б. Сушинський перевершив навіть свого російського побратима-дилетанта А. Г. Сізенка – автора «Полной истории казачества» [33], що також претендує на статус енциклопедії. З іншого боку, кандидат технічних наук С. С. Коваленко теж взявся за історію і написав аматорську енциклопедію в 3-х томах про козацьку державу Богдана Хмельницького [23], що теж не викликала інтересу у істориків. Серйозна енциклопедична робота не може бути скоростиглою – вона вимагає ретельної перевірки фактів, їх взаємного узгодження. Якою би не була ерудиція автора тексту, завжди є фахівці, які можуть вказати на прогалини і помилки. Тому енциклопедії, створені одним автором, зазвичай сприймають скептично.

Тим не менш, є автори, що десятиріччями вивчають джерела і в підсумку створюють принципово нові довідкові видання. Так, В. В. Кривошея після тривалого вивчення генеалогії козацтва, видав цікаву біографічну енциклопедію «Козацька старшина Гетьманщини» [24], безумовно, корисну для фахівців.

Як відомо, автори багатотомної «Історії міст і сіл УРСР» намагалися уникати козачої тематики: часто у статті про село після інформації про його заснування в середині XVII ст. наступною була дата встановлення радянської влади. У цьому відношенні кроком вперед було видання енциклопедичних довідників про Чернігівську і Полтавську області за редакцією А. В. Кудрицького (1990 і 1992) [41; 30]. В окремих статтях є довідкові дані про козацькі полки, про земельні володіння представників козацької старшини, про будівництво церков за їх кошти тощо. Недоліком є відсутність біографічних статей – вони «замасковані» у довідках про назви вулиць, у статтях про села і т. д. Набагато цікавіший з точки зору історії козацтва довідник «Прилуччина» (2007) [44], виданий в умовах іншої політичної кон'юнктури. Тут є довідки навіть про численні козачі хутори.

Зараз закінчується робота над «Енциклопедією історії України» (ЕІУ) в 10-ти томах – грандіозний проект Інституту історії України НАН України. Обсяг інформації з історії українського козацтва тут перевершує всі інші енциклопедичні видання. Але вже зараз видно і недоліки. Статті про козацькі війська, що знаходилися на території сучасної Росії, написані нефахово. Наприклад, у статтях про Чорноморське і Кубанське козацькі війська неправильно подано інформацію про адміністративно-територіальний устрій, Кавказьке лінійне козацьке військо перетворено просто на «Лінійне козацьке військо», а така назва ніколи не вживалася в джерелах. Зустрічаються помилки і в суто українських сюжетах. Так, Д. Вирський у статті «Кременчук» (ЕІУ, т. 5, с. 320) пише, що Кременчук від 1796 р. був повітовим центром Чернігівської губернії, а від 1798 р. – Малоросійської. Але відомо, що указом Павла I від 12 грудня 1796 р. Чернігівське намісництво було скасоване і створена Малоросійська губернія – звідки ж тоді взялася Чернігівська губернія? Там само цей автор пише, що Кременчуцький полк був

створений у 1661 р. з ініціативи гетьмана Я. Сомка, який на той час не був гетьманом. Його обрали пізніше, але не затвердили. Сомко був тільки наказним гетьманом, тобто виконувачем обов'язків.

Трапляються географічні назви, некоректно перероблені на український зразок. Наприклад, «Наталінський повіт» перетворено на «Наталківський повіт» [29]. Це те саме, що написати «імператор Сашко Перший». Незрозуміло, чому міста Єкатеринодар і Єкатеринослав починаються з різних літер: у першому випадку – Єкатеринодар (а не Катеринодар, як традиційно пишуть українці), але в другому – Катеринослав, хоч обидві назви походять від одного імені – Катерини II. Якщо в енциклопедії вирішили використовувати іншомовні назви, наближені до оригіналу, то тоді треба те ж саме робити з іменами. Наприклад, ніде не пишуть «імператриця Ганна Іванівна» – пишуть «Анна Іванівна», або «Анна Іоанівна», тому що вона була не українкою, а росіяною. За такою логікою треба писати не Катерина II, а Єкатерина II. Тоді буде зрозуміло, чому назва адміністративного центру Чорноморського і Кубанського козацьких військ пишеться «Єкатеринодар», а не «Катеринодар», як писали раніше. Але треба бути послідовними і російських імператорів Олександрів треба писати Олександрями, ім'я царя Олексія Михайловича треба писати «Алексей Михайлович», бо вони не українці. Так само, як ми не пишемо імена королів «Іван-Казимир», або «Іван III Собеський», а пишемо «Ян-Казимир», «Ян III Собеський». Є багато фактичних помилок. Серед перших статей, наприклад, є стаття «Абаза», про якого написано, що це – генерал-хорунжий армії УНР. Дезертирував з армії Петлюри, але невдовзі він – командир дивізії армії УНР! Насправді там переплутані біографії двох військових діячів – Абаз, але один – полковник, інший – підполковник. Історичні мапи в цьому виданні, як правило, статичні – показують ситуацію на певний рік. Наприклад, у статті «Київська губернія» є мапа цієї губернії на 1914 р. (ЕІУ, т. 4, с. 220). Це невдале рішення: треба було показати зміни меж губернії на різні періоди, внутрішній поділ на повіти.

Незважаючи на створення згаданих вище енциклопедій, не викликає сумніву необхідність нової фундаментальної енциклопедії українського козацтва, з додатком атласу історії козацтва. Крім наукового значення, це видання повинно сприяти формуванню міжнародного іміджу України, знайомити іноземних читачів з героїчними сторінками історії козацтва, яке створило свою національну державу в середині XVII ст. Тому в перспективі потрібен і переклад такої енциклопедії англійською мовою.

Взагалі створення повноцінної енциклопедії з історії козацтва можливе лише за умови спільної роботи фахівців Росії і України. Нині така співпраця проблематична: в обох державах чимало фахівців звинувачують зарубіжних колег у некомпетентності і навіть фальсифікації, визнаючи лише за собою право на істину. При цьому давно зруйнована колишня система постачання обов'язкових примірників у наукові бібліотеки обох країн, тому російські історики не знають величезного масиву наукової літератури, створеного в сучасній Україні, а українські – не меншого за обсягом масиву російської літератури. Немає навіть повноцінної бібліографії історії козацтва, безліч корисної фрагментарної інформації розсіяно в найнесподіваніших малотиражних виданнях. А після Указу президента В. Путіна від 9 грудня 2013 р. про ліквідацію Російської книжкової палати (дай Бог, щоб в українського керівництва вистачило розуму не слідувати цьому прикладу!) процес видання книг і журналів узагалі буде неможливо відстежувати.

Вихід із ситуації, що склалася, підказує досвід Європи, де давно вчені суміжних країн шукають компроміси, щоб уникати взаємних звинувачень, намагаються зрозуміти один одного і максимально наблизитися до об'єктивного аналізу. Для цього необхідні регулярні міжнародні наукові конференції на паритетних засадах (при рівній кількості доповідачів з обох сторін), зокрема, з історії козацтва. Враховуючи великі транспортні витрати для бажаючих взяти участь, доцільно такі заходи проводити в містах, розташованих недалеко від кордону, наприклад, у Харкові і Белгороді, Ростові та Донецьку (а не в шалено дорогій Москві). Ко-

ординаційна рада з підготовки козачої енциклопедії повинна заздалегідь виносити на обговорення спірні питання, щоб учасники могли порівняти свої аргументи і виробити наукові формулювання, прийнятні для енциклопедій.

Необхідно також створити експертну раду з авторитетних фахівців академічних інститутів, яка повинна зробити висновок: чи може книга вважатися енциклопедією. Публікація такого висновку в книзі буде гарантією, що читач тримає в руках справжню енциклопедію, а не черговий сурогат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко А. М. Достижения и недостатки двух новейших уникальных изданий по истории Кубани // *Голос минувшего: Кубанский исторический журнал*. – 1998. – № 1/2. – С. 66–69.
2. Авраменко А. М. Первая энциклопедия украинского казачества // *Записки научно-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX століття*. – Вип. 7. – Запоріжжя, 2003. – С. 323–330.
3. Авраменко А. М. Станиця // *Енциклопедія історії України*. – Т. 9. – К., 2012. – С. 801–802.
4. Адыгская (черкесская) энциклопедия / Гл. ред. М. А. Кумахов. – М., 2006. – 1247 с.
5. Белгородская энциклопедия: страницы истории Отечества, Рус. православ. церкви, культуры, ратных и трудовых подвигов белгородцев. – Белгород, 1998. – 359 с.; 2-е изд. – 1999. – 431 с.; 3-е изд. – 2000. – 464 с.
6. Большая кубанская энциклопедия: в 6 т. / Ред. совет: М. К. Ахеджак (пред.) и др. Т. 1. Биографический энциклопедический словарь. – Краснодар, 2004. – 334 с.; 2-е изд., доп. Т. 1: Биографический энциклопедический словарь. – Краснодар, 2005. – 368 с.
7. Военная история башкир: энциклопедия / Гл. ред. А. З. Асфандияров. – Уфа, 2013. – 431 с.
8. Военный лексикон кубанских казаков: словарь-справочник / авт.-сост. Б. Е. Фролов. Краснодар: Краснодарские известия, 2007. – 192 с.
9. Воронежская историческая энциклопедия / Сост. В. П. Загоровский. – Воронеж, 1992. – 248 с.
10. Воронежская энциклопедия. Т. 1–2. – Воронеж, 2008.
11. Гражданская война на Урале, 1917–1922 гг.: энциклопедия и библиография. Т. 1–3. – Екатеринбург, 2007.
12. Демин Э. В. 230 лет со дня смерти Д. И. Многогрешного // *Знаменательные и памятные даты по Бурятии на 1993 год*. – Улан-Удэ, 1992. – С. 54–56.
13. Екатеринбург – Краснодар, 1793–2009: историческая энциклопедия / Авт.-сост. Б. А. Трехбратов, В. А. Жадан. – Краснодар, 2009.
14. Енисейский энциклопедический словарь. – Красноярск, 1998.
15. Зеленый клин (Український Далекий Схід): енциклопедичний довідник / Укл. В. А. Чорномаз. – Владивосток, 2011. – 288 с.
16. Иркутск: историко-краеведческий словарь. – Иркутск, 2011.
17. Историческая энциклопедия Сибири. Т. 1–3. – Новосибирск, 2009.
18. Казачество: Энциклопедия. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 400 с.
19. Казачество: Энциклопедия / 2-е изд. – М.: ООО «Издательство Энциклопедия», 2008. – 720 с.
20. Казачий словарь-справочник. Репринтное воспроизведение издания. Т. I. Абрамов – Зябловский. / Издатели: А. И. Скрылов, Г. В. Губарёв. – Кливленд, Охайо, США, 1966; Т. II. Ибн-Батута – Пятый Дон. каз. полк. / Составитель словаря Г. В. Губарёв, ред.-изд. А. И. Скрылов. – Сан Ансельмо, Калифорния, США, 1968; Т. III. Раа – Ятовь. / Сост. словаря Г. В. Губарёв, ред.-изд. А. И. Скрылов. Сан Ансельмо. – Калифорния, США, 1969.

21. Казачья сотня (Краткие биографии ста деятелей казачества на поприще военной и гражданской службы, науки, литературы и искусства в XVI–XX вв.). Вып. 1-й. – М., 1996. – 278 с.
22. Каспийская энциклопедия / Авт.-сост. И. С. Зонн. – М., 2004. – 461 с.
23. Коваленко С. С. Україна під булавою Богдана Хмельницького: енциклопедія. – Т. 1–3. – К., 2007–2009.
24. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія / Авт.-упор. В. В. Кривошея. – К., 2010.
25. Кубановедение: энциклопедия: А – Я. – Краснодар: Традиция, 2008. – 573 с.
26. Новочеркасск: краткая энциклопедия / Сост. И. Г. Репников. – Новочеркасск, 2001.
27. Новочеркасск: энциклопедия / Сост. и ред. Ю. П. Белоусов, Н. В. Белоусова; авт. проекта В. Ю. Белоусов. – Новочеркасск, 2005.
28. Очерки истории органов внутренних дел Кубани. 1793–1917. / Под ред. профессора В. Н. Ратушняка. – Краснодар: ЭДВИ, 2002. – 668 с.
29. Панащенко В. В. Катерининська провінція // Енциклопедія історії України. – Т. 4. – К., 2007. – С. 134–135.
30. Полтавщина: Енциклопедичний довідник. – К., 1992.
31. Российское казачество: научно-справочное издание. / Отв. ред. Т. В. Таболина. – М., 2003. – 880 с.
32. Сидоров В. С. Донская казачья энциклопедия Владимира Сидорова. В 10 т. – Ростов-на-Дону: Гефест, 1994. – 511 с.
33. Сизенко А. Г. Полная история казачества России. – М., 2009.
34. Соклаков А. Ю. Казачество в отечественных энциклопедиях и справочных изданиях // Вестник Военного университета. – 2010. – № 4 (24). – С. 87–91.
35. Сушинський Б. Всесвітня енциклопедія козацтва. – Одеса, 2007. – 570 с.
36. Трут В. П., Курков Г. М. Военная энциклопедия казачества. – М., 2009. – 698 с.
37. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – Київ; Запоріжжя, 2002. – 568 с.
38. Українське козацтво: Мала енциклопедія. Вид. 2-е, доп. і перероб. – Київ; Запоріжжя, 2006. – 672 с.
39. Уральская историческая энциклопедия / УрО РАН, Ин-т истории и археологии. – Екатеринбург, 1998. – 622 с.; 2-е изд., перераб. и доп. – Екатеринбург; Челябинск, 2000. – 637 с.
40. Фролов Б. Е., Чумаченко В. К. Разговор по существу // Культурная жизнь Юга России. – Краснодар, 2003. – № 4 (6). – С. 65–71.
41. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. К., 1990.
42. Черноморская энциклопедия / С. Р. Гриневецкий, И. С. Зонн, С. С. Жильцов. – М., 2006. – 660 с.
43. Чумаченко В.К. Казачья энциклопедия: попытка №3 // Культурная жизнь Юга России. – Краснодар, 2004. – № 4. с. 79–86.
44. Шкоропад Д. О., Савон О. А. Прилуччина: Енциклопедичний довідник. – Ніжин, 2007.
45. Энциклопедический словарь по истории Кубани с древнейших времён до октября 1917 года / Под ред. Б. А. Трёхбратова. – Краснодар, 1997. – 560 с.
46. Энциклопедический словарь Ставропольского края. – Ставрополь, 2006. – 457 с.
47. Энциклопедия города Омска. Т. 1–3. – Омск, 2009–2011.
48. Энциклопедия казачества / Сост. Г. В. Губарев; ред. изд. А. И. Скрылов. – М., 2009.
49. Энциклопедия кубанского казачества. – Краснодар: Традиция, 2011. – 504 с.
50. Энциклопедия культур народов Юга России. Т. 1. – Ростов-на-Дону, 2001.
51. Энциклопедия Омской области. Т. 1–2. – Омск, 2010.